

Россіхіна С.В.

Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна

**160-РІЧЧЯ СТВОРЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ МЕДИЧНОЇ СПІЛКИ ТА
КУРОРТУ "БЕРЕЗОВСЬКІ МІНЕРАЛЬНІ ВОДИ"
(творча роль Харківського університету)**

Перші згадки про створення Медичної спілки в Харкові припадають на 1860 р., коли В.Ф. Грубе - професор, завідувач кафедрою теоретичної хірургії - один із самих авторитетних лікарів міста, відомий далеко за його межами - запросив до себе близьких колег (в основному, це були викладачі університету) і запропонував створити Спілку Лікарів Харкова. Прикладом для них стала Піроговська спілка Москви, яка працювала вже близько 50 років і її діяльність заручалася підтримкою та викликала захоплення в освічених сучасників.

Ця пропозиція мала щирю підтримку. Ініціативна група за участю В.Ф. Грубе, В.А. Франковського та Г.С. Риндовського розробила Устав, проект якого підписали перші 28 членів-засновників. Вже 23 березня (6 квітня) 1861 р. він був затверджений у відомстві Харківського губернатора, а 27 травня (10 червня) того ж року відбулося перше засідання Харківської Медичної Спілки. У перший рік існування Спілки було проведено 4 засідання, заслухано 13 повідомлень, перші теми яких відповідали першочерговим запитам лікарів щодо потреб наукової праці та професійної діяльності.

Однак вже через рік предметом розгляду Спілки стали питання про потреби в медичній допомозі населенню міста та губернії. Спілка негайно приступає до розгляду питання про устанovu лікарні для стаціонарних та амбулаторних хворих, в червні 1862 р. надає Устав лікарні в Міністерство внутрішніх справ. А вже 12 (25) січня 1863 р. лікарню було відкрито.

Лікарська Спілки стала розглядати як фахові питання, так і питання організації медичної допомоги у ракурсі її соціальної спрямованості.

Безумовно, до цього постає й таке питання як бальнеотерапія, тобто застосування мінеральних вод з лікувальною метою. А питання організації курорта, у випадку доведеності її дій, має ще й соціальний контекст як у медичному аспекті доступності цього виду допомоги, так й в економічному.

Останнє включає створення нових лікувальних установ, нових робочих місць для населення, забезпечення транспортних, торговельних, культурних та інших запитів відпочиваючих, які, безумовно, створюють нові можливості для матеріального та культурного рівня життя місцевого населення, а сам курорт привертає можливостями для підприємництва.

Тому є цілком обґрунтованим, що саме молода Спілка на початку свого шляху, 15 (28) грудня 1862 року, розглядає повідомлення доктора медицини Л.В. Гурвича про джерело мінеральної води, яка містить залізо. Досить лаконічний протокол зборів Спілки містить дуже коротке повідомлення про те, що ці води знаходяться "при хуторі Березовому в 22 верстах від Харкова", і приводить перші загальні відомості про їхній хімічний склад, який характеризує їх як залізисті та лужні.

Слід зазначити, що вже це перше повідомлення містить інформацію про те, що хімічне дослідження проб води проводив професор Миколай Миколайович Бекетов, той самий засновник фізикохімії, батько знаменитого харківського архітектора Олексія Миколайовича Бекетова .

Продовжуючи розповідь про лікувальну воду, можна вказати на те, що доктор Л.В. Гурвич 1 (14) червня 1863 р. на зборах Спілки ще раз зробив повідомлення. Він прочитав членам зборів вже цілу наукову статтю про хімічні та лікувальні властивості раніше описаних "мінеральних вод, які знаходяться в 22 верстах від м. Харкова". У повідомленні згадуються імена вчених хіміків і лікарів, які брали участь у цій роботі. Серед них відомий нам М.М. Бекетов, а також наведені імена: Н.Д. Борисяк, Д.Ф. Лямбль і Ф.І. Ланг.

Ничипір Дмитрович Борисяк (1816-1882) - ординарний професор Харківського університету (це означало те, що носій звання є штатним професором університету, і мав ще державний ранг не нижче титулярного

радника - цивільний еквівалент полковника, а також право на успадковане дворянство).

Мав дві університетських освіти: медичне - у Харківському університеті одержав звання лікаря та у Санкт-Петербурзькому університеті - по мінералогії. По закінченні освіти та подорожей у Швецію та Норвегію він в 1843 р. був призначений "виконуючим посаду ад'юнкта по кафедрі мінералогії та завідуючого мінералогічним кабінетом" у Харківському університеті. Далі він одержав всі необхідні вчені ступені та звання, завідував з 1857 р. кафедрою мінералогії та геогнозії університету.

Душан Федорович Лямбль (1824-1895) - при житті став легендою. Його ім'я включене в Енциклопедичний словник Ф.А. Брокгауза та І.А. Ефрона, який був для сучасників (та й донині залишається) зводом світових досягнень. Чех за походженням, вчився в Карловому університеті в Празі, був там з 1856 р. приват-доцентом (тобто доцентом без постійної посади) по кафедрі патологічної анатомії. В 1860 р. за запрошенням переїхав до Харкова, де одержав звання екстраординарного професора Харківського університету по кафедрі фізіологічної анатомії. Його стараннями в 1867 р. була заснована кафедра патологічної анатомії, на якій він і продовжив працювати.

У 1871 р. Д.Ф. Лямбль одержав від Харківського університету ступінь доктора медицини *honoris causa* - дослівно «на честь слави, за праці», тобто без захисту спеціальної праці - дисертації. У тому ж році він покинув Харків та переїхав у Варшаву професором терапевтичної клініки університету, де й трудився до самої смерті. Автор більш 100 наукових праць, одна й з яких ("Самовивих хребта") одержала премію ім. Загорського. Визнаний фундатор вітчизняної анатомічної школи, яку створив на базі Петербурзької медико-хірургічної академії. Першим у Росії, заклав основи експериментальної та порівняльної фізіології.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що досліджували склад води із джерел хутора Березово кваліфіковані фахівці, імена яких нагадують нам про досягнення на користь Батьківщини.

Невдовзі доктор Л.В. Гурвич повідомив про те, що лікувальні властивості мінеральних вод Березівського джерела підтвердилися після проведення вищезгаданих досліджень.

Дослідник узагальнив отримані спостереження, у тому числі отримав і проаналізував дані про вплив вод на основні системи організму людини, і зробив висновок про те, що вони ефективні при цілому ряді захворювань. Були наведені приклади ефективності вживання мінеральної води у випадку анемії, англійської хвороби та золотухи, ексудативного діатезу та туберкульозної поразки шкіри, захворюваннях нервової системи, при слабкості, що викликана інтоксикацією як інфекційної природи, так і важкими металами (наприклад, ртуттю, яка у ті роки досить широко застосовувалась як ліки).

Слід зазначити, що вчені вже в цьому першому клінічному дослідженні обґрунтовано зв'язали лікувальну дію води з її хімічним складом, у першу чергу - із змістом у ній заліза, а також з лужними компонентами (вуглекислим вапном). Крім того, вони ж й указали на необхідність "більше точного вивчення їхньої дії", аналізуючи майбутні накоплені клінічні спостереження.

І ці дослідження проводилися. У першу чергу - гідрологічні, які визначали як властивості води, так й умови її виникнення, структуру та особливості формування водоносних шарів. Їх проводили вчені-гідрологи Харківського університету.

Цікаво зазначити, що початок розвитку досліджень по гідрогеології в Харківському університеті пов'язан з діяльністю його засновника - Василя Назаровича Каразіна, праці якого містять нотатки по геології та гідрогеології Харківщини. В 1817 р. він видав роботу "Статистичний огляд Слобожанської Української (Харківської) губернії", де був дан короткий опис цієї території, а також наведені дані обстеження колодязів з питними водами в ряді повітів губернії. Подальші дослідження з гідрогеології в Харківському університеті припадають на 1850-1860 р. Їх проводив професор Н.Д. Борисяк та його учні й прихильники: І.Ф. Леваковський та О.В. Гуров.

Іван Федорович Леваковський (1828-1893) - по закінченні курсу навчання в Харківському університеті захистив в 1868 р. докторську дисертацію, надалі - професор кафедри геології Харківського університету. Видав перший оригінальний підручник геології російською мовою, у якому відвів значне місце геологічному опису Росії. Один з організаторів Спілки випробувачів природи при Харківському університеті. Більшість його праць присвячено дослідженню геологічної будови земної поверхні в районах півдня Росії. Серед них привертають увагу праці: "Про Слов'янські соляні озера" та "Про ґрунт і воду міста Харкова", де є приклади дослідження лікувальних мінеральних вод. Ці ж проблеми розглядаються і в його фундаментальній праці "Води Росії по відношенню до її населення".

Олександр Васильович Гуров (1843-1921) - учень проф. І.В. Леваковського, по закінченні Харківського університету (в 1869 р.) був "залишен_ для підготовки до професорського звання по кафедрі геології". В 1873 й 1874 р. був відряджений до Англії та Франції, де вивчав геологію в університетських лабораторіях і музеях. В 1883 р. захистив магістерську дисертацію та почав читання лекцій з геології в Харківському університеті, а в 1886 р., вже ставши професором, перейшов на роботу в Харківський технологічний інститут (сьогодні - НТУ "ХП").

Наукова діяльність А.В. Гурова була спрямована головним чином на вивчення геологічної будови та корисних копалин на великій території півдня Росії, центром якого був у той час Харків. Це область Донецького кам'яновугільного басейну, а також Харківської, Воронежської, Курської, Полтавської, Екатеринославської губерній і тодішньої Обласі Війська Донського (тепер - Ростовська область і Краснодарський край Російської Федерації).

В області практичної геології О.В. Гуров багато років брав безпосередню участь у геологічних вишукуваннях кам'яного вугілля, залізних руд і кам'яної солі. Так, перша на Донбасі свердловина, у тодішнім містечку Бахмут (так

називалося місто Артемівськ до 1924 р.) в 1871 р. "була проведена по його вказівках і при його найближчій участі". Завдяки ній були відкриті наймогутніші поклади кам'яної солі Артемівського сольового родовища, у шахтах якого зріє широковідоме рожеве Артемівське шампанське, дають концерти симфонічні оркестри та лікують захворювання органів дихання.

Нарешті, в 1886 р. на його кошти та під його безпосереднім керівництвом була "проведена бурова свердловина у м. Харкові, яка доставила артезіанську підкрейдову воду", це поклало початок артезіанському водопостачанню м. Харкова. Між іншим, ця Туровская свердловина - перша в Російській імперії глибока артезіанська шпара - дотепер ще постачає воду у нагорну частину Харкова.

Розглядаючи подальші медичні дослідження Березовських мінеральних вод в 1863-1869 р., зустрічаються також видатні імена: І.П. Лазарович і В.Ф. Грубе.

Іван Павлович Лазарович (1829-1902) - випускник медичного факультету Київського університету (1853 р.), у званні лікаря був залишений асистентом акушерської клініки Київського університету, а в 1856 був призначений помічником (заступником) її директора. В 1857 р. захистив докторську дисертацію й в 1858 перейшов на службу в Харківський університет. Спочатку приват-доцент, з 1859 - доцент, з 1862 - екстраординарний, а пізніше - ординарний професор Харківського університету з фаху акушерських, жіночих і дитячих хвороб. Світову популярність він одержав завдяки винаходу відомих акушерських щипців. Варто сказати, що крім них він винайшов і впровадив ще багато інших акушерських інструментів, деякими з них досі користуються. Серед його більш ніж 70 робіт на російській, німецькій, французькій та англійській мовах є й великий підручник по акушерству, який викликає інтерес і повагу навіть в XXI столітті.

Вільгельм Федорович Грубе (1827-1898) - родом з Курляндии, німець лютеранин, медичну освіту одержав в університеті в Дерпті (1850 р.), до 1859 р. був морським лікарем у Кронштадті, ходив у плавання на військових

кораблях флоту. У тому ж році був обраний ординарним професором по кафедрі теоретичної хірургії та призначений директором хірургічної клініки Харківського університету. Його праці та ім'я були відомі в провідних клініках Європи, а знаменитий Енциклопедичний словник Ф.А. Брокгауза та І.А. Ефрона помістив про нього статтю, де було відзначено, що професор "користується великою популярністю як досвідчений практик і прекрасний хірург".

Важливою стороною діяльності В.Ф. Грубе був розвиток хірургічної науки, за його участю в Харкові з'явилися нові для того часу хірургічні спеціальності: офтальмологія, хірургія захворювань вуха, горла та носа, урологія, ортопедія та торакальна хірургія. Значний прогрес був зроблений у хірургії органів черевної порожнини.

Вільгельм Федорович був ініціатором створення та засновником в 1861 р. Харківської Медичної Спілки, головою якої він обирався неодноразово, а згодом одержав як особливу відмінність звання почесного голови. Це говорить про його найвищі особисті та професійні якості, про той авторитет, який він мав серед своїх сучасників.

Забігаючи трохи вперед, варто сказати, що жвавий інтерес до дивовижного джерела лікувальної води у В.Ф. Грубе збережеться практично до кінця його днів, його зусилля по організації досліджень про склад води та ефективність її дії викликають у дослідників-істориків щире захоплення.

Таким чином, зусиллями харківських вчених, яких об'єднали Харківський університет і Харківська Медична Спілка, було створено підставу для створення на базі природного джерела мінеральних вод бальнеологічного багатопрофільного курорту - Березовські мінеральні води.

Література

100-летие Харьковского научного медицинского общества, 1861-1961 : Сб. очерков и ст. по истории деятельности. — Киев, 1965. — 259 с.

Зеленский Н.М. Родники здоровья «Березовские минеральные воды» / Н.М. Зеленский. — 2-е изд., перераб. и доп. — Харьков : Прапор, 1965. — 144 с.

Измайлов Н.А. Работы академика Н.Н. Бекетова в области физической химии и его курс «Физикохимии» // Избранные произведения по физической химии / Н.Н. Бекетов. — Харьков, 1955. — С. 3-32. — Лит.: с. 31-32. — Из содерж.: [исслед. Н.Н. Бекетовым Берез, минер, вод]. — С. 18.

Курорт Березовские минеральные воды. История и современность: 1862-2012 / А.И. Сердюк, Б.А. Рогожин, Л.Д. Тондий и др.; под ред. А.И. Сердюка, Б.А. Рогожина. — Харьков : Золотые страницы, 2012. — 400 с., 162 ил.

Малеваный Г.Г. Березовские минеральные воды // Материалы Харьковского отделения Географического общества Украины. — Харьков, 1973. — Вып. 12. — С. 43-46.

Медицинский факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805-1905) / под ред. проф. Д.И. Багалея. — Репр. изд. — Вступ. слово С.М. Куделко. — Харьков: Изд-во «Сага», 2011. — 12, V, 471, 314, XVI с., 18 с.